

Lingvistična poetika je z usmeritvijo na znotrajjezikovne relacije dosegla visoko stopnjo avtonomnosti v okviru sodobnega raziskovanja literarne umetnosti, vendar je po tej poti tudi problematizirala lastno udeležbo v širše zasnovani teoriji estetske komunikacije. Kot konstitutivno načelo ji služi misel o deviantni naravi poetične govornice, vendar odklona od jezikovne norme ne pojasnjuje z ustrežno koncepcijo posamičnega jezikovnega akta, ki vzpostavlja enotnost znotrajjezikovnih in zunajjezikovnih relacij, temveč z idejo o ukinitvi uravnotežene dualistične sintagmatsko-paradigmatske strukture. S pojmom deviantnosti tako v resnici zaznamuje pojav, ki je oprt na lingvistične abstrakcije, izvirajoče iz absolutizacije antinomičnih jezikovnih funkcij.

Janez Justin

**PREDMET
LINGVISTIČNE
POETIKE**

Poetika in deviantnost pesniške govornice

Zdi se, da je poetika danes tesneje zvezana z lingvistikom, kot pa je bila svojčas z retoriko. Domneva o uspešnem sodelovanju obeh disciplin postane verjetna, če se domislimo zraščeni besedne umetnosti z etnično jezikovno stvarnostjo. Čeprav pesniški jezikovni akti ne potekajo v dočela enotnem prostoru, v nekakšni prazni lingvistični identiteti, so vselej predvsem svojevrstna artikulacija jezikovne »substanc«. Ali je kljub temu mogoče zastaviti misel o okrnjenem sodelovanju poetike in lingvistike? Bržkone bi morali v tem primeru najprej pokazati pot, po kateri ustvarjalno dejanje v območju besedne umetnosti preseže meje jezikovne stvarnosti. Kot najsplošnejša hipoteza lahko obvelja, da so morebitni notranji zapleti in protislovja v poetiki, ki se programsko izenačuje z lingvistikom, pogojeni ravno z možnostjo tovrstnega preseganja jezikovne pojavnosti. Razmišljanja o tej »transcendentnosti«¹ že iz načelnih razlogov ni mogoče odkloniti, vendar pa je jasno, da je v celoti odvisno od zahteve po razpoznanju zunanjega roba jezikovne stvarnosti.

Najmočneje se zgornjemu imperativu odziva filozofija jezika, vendar njeno spraševanje po razsežnostih jezikovnega univerzuma najpogosteje preze posebnost poetične govornice. Od značilne filozofske obravnave odvrta tudi dejstvo, da poglobljene vzpodbude za lingvistično smer v poetiki ne prihajajo iz filozofije jezika, marveč iz posebne znanosti o jeziku, zlasti iz območja strukturalne lingvistike. Metodološki razlogi narekujejo, da najprej premislimo razmerje med poetiko in lingvistikom s stališča tiste vede, ki jo strukturalna različica v poetiki obnavlja in dopolnjuje.

V znani definiciji je predmet lingvistične poetike označen kot »diferentia specifica besedne umetnosti v razmerju do drugih umetnosti in drugih vrst besedne dejavnosti«¹. Definicija ne razkrije, da je za konstituiranje predmeta lingvistične poetike pravzaprav neizogibno le drugo razmerje. Vendar pa v okviru obravnavane usmeritve očitno prevladuje stališče, da se poetična govornica kot virtualnost etnične govornice dejansko dokončno konstituira v razliki od praktičnega, znanstvenega, mitičnega ali katerega drugega tipa jezikovnega občevanja in da je njena uvrstitve v širši umetnostni sestav drugotnega oziroma izvedenega pomena. Slednje kajpada nasprotuje misli o močnejših povezavah s poljem splošne estetske teorije ali posebne teorije estetske komunikacije.

Približali smo se osrednjemu vprašanju, ki ga sproža projekt neomejenega sodelovanja med poetiko in lingvistikom. Zamisel, ki podeljuje govornim aktom odstopanja od jezikovne norme pomen konstitutivnega načela, nedvomno krepi težnjo po avtonomnosti književne poetike in otežuje prehod v zgoraj omenjeno teoretsko polje. Vsekakor je potrebno natančneje določiti naravo opisane razmejitve. Dopustimo lahko možnost, da gre zgolj za osamosvojitve in ločitev analitičnih postopkov spričo

specifičnega ustroja besedne umetnosti. Vendar je moč sklepati tudi drugače in ta druga pot vodi k vprašanju, ali ni osamosvojitve od splošne estetske teorije zvezana z nekaterimi načelnimi problemi lingvistične poetike.

Osrednje vprašanje zadeva potemtakem najprej zunanje razmerje med predmetom lingvistične poetike in nebesedno umetnostjo. Komunikacijskemu in pravzaprav tudi lingvističnemu izhodišču se približuje primerjalni model, ki predstavi dve temeljni možnosti:

1. nebesedna estetska komunikacija je načeloma ekvivalentna poetični jezikovni komunikaciji;

2. nebesedna estetska komunikacija sicer ni enakovredna deviantnemu tipu etnične besedne komunikacije, vendar obe sodita v isti prostor (totaliteto). Opaziti je podobnost z idejo o dvoosnem ustroju govornice. V prvem primeru namreč v resnici nastopa zamisel paradigmatične jezikovne osi in načelo enakovrednosti oziroma podobnosti, v drugem primeru pa se pojavlja zveza, ki spominja na kombiniranje prvin na izvršilni (sintagmatski) osi, torej na načelo funkcionalne sintagmatske kombinatoričnosti. Vendar pa je za obe različici značilno, da besedne umetnosti kljub njenim specifičnim lastnostim ne izvirata iz skupnega in enotnega sestava umetnosti, lingvistične poetike pa ne izločata iz kontinuiranega polja teorije estetske komunikacije.

V tem kratkem pregledu zunanjih razmerij nismo sledili zgornjemu namigu na možnost bistveno drugačnega sklepanja. Zdaj pa vendarle kaže pretehtati tudi to.

Lingvistična poetika je v celoti usmerjena k znotrajjezikovnim zvezam; ali je možna domneva, da njena jezikovno-imanentistična naravnost ne pogojuje le zunanjšega razmerja do tiste misli, katere predmet je umetnost nasploh, temveč ji tudi po notranji plati preprečuje, da bi se navezala na teorijo estetske komunikacije? V prvem primeru bi šlo zgolj za osamosvojitve poetike znotraj nekakšne teorije umetnosti, nakazana druga možnost pa govori o tem, da jezikovni imanentizem v omenjeni različici ne dopušča vzpostavitve takšne kategorialne sheme, ki bi omogočila razvitje specifične, vendar s temeljnimi pojmi estetike združljive koncepcije posamičnega jezikovnega (govornega) akta. Ta misel vsebuje ugovor zoper domnevo, da bi se utegnila lingvistična poetika ravno v procesu osamosvajanja in oddaljevanja od običij umetnostnoteoretskih obrazcev pač vselej znova zakonito srečevati z estetskimi kategorijami. Sum, ki tako pada na imanentizem lingvistične poetike, je bržkone povezan tudi z začetnim vprašanjem o možnosti poetičnega transcendiranja jezikovnega univerzuma.

Takšna razčlenitev zahteva, da podrobneje določimo pojem norme, ki je za koncepcijo deviantne poetične govornice ključnega pomena. Pomembno je ugotoviti, ali ima vlogo norme kateri od posameznih vidikov prevladujoče vrste jezikovne komunikacije, niz njenih atributov ali pa kar namišljena celota.

Ker je lingvistična poetika najmočnejše oprta na temeljna izhodišča strukturalne lingvistike (tako v formalno-terminološkem kot v vsebinskem smislu), je mogoče problem zastaviti ravno v njenih mejah. Odločilnega pomena je postavka o nedeljivosti predmeta strukturalne lingvistike, o strukturalni enotnosti jezika. Definicija jezika-norme mora očitno upoštevati vse značilnosti določenega tipa jezikovne komunikacije. Vendar imamo pri omenjenem postulatopravi o okrnjeno jezikovno integralnostjo; v sestav znotrajjezikovnih razmerij, kakršnega strukturalna lingvistika spriče svoje izhodiščne teoretske naravnosti (s stališča jezikovne sinhronije) edinole lahko misli, ni vključeno razmerje med posamičnim govornim dejanjem in sistemom nujnih, objektivnih znotrajjezikovnih relacij. To seveda ne pomeni, da obravnavana smer v lingvistiki kakorkoli spregleda to pomembno zvezo, saj jo v zamisli osrednje jezi-

kovne dihotomije jezik-govor celo izpostavlja. Vsekakor pa operativni del vede z omejitvijo na jezikovni sistem enostransko uresničuje to diferencialno načelo in tako v resnici zožuje pojem jezikovne integralnosti.

Težave nastopijo torej že v trenutku, ko želimo v izbranem kontekstu natančneje razčleniti pojem norme. Vendar pa nepoetična govorica sprič stalno prisotne težnje k avtomatizaciji v mnogo manjši meri izstopa iz območja glotičnega (Saussurove »langue«), kot to lahko predpostavljamo za njeno »negacijo«, deviantno poetično govorico, in so zato ustrezne konceptualizacije na tej ravni mnogo manj sporne. Zapletenejšo obravnavo zahteva vprašanje same poetične govorice, kajti ta se lahko dokončno konstituira le v tistem razmerju, ki ga s sestavom objektivnih jezikovnih zvez vzpostavlja posamični jezikovni akt.

Deviantnost poetične govorice je mogoče razumeti kot niz opozicijskih razmerij, ki zaznamujejo prostor med prevladujočo vrsto etnične jezikovne komunikacije in poetično govorico samo. Vsekakor gre za jezikovna razmerja, ki znova vodijo k misli o njihovi enotnosti. Temu postulatu je nedvomno najlaže slediti na ravni filozofske (dialektične) interpretacije, saj je tam izrecni predmet analize, ki se spričo svoje občosti razmeroma zlahka izogne problemom, s katerimi se srečuje posebna znanost o jeziku. Kljub bistveno drugačni ravni razpravljanja lahko postanemo pozorni na tematizacijo, ki je na prvi pogled analogna osrednji ideji lingvistične poetike. Značilen odlomek filozofske interpretacije² ne prezre opozicijskega razmerja med jezikovno komunikacijo z izpostavljeno racionalno-kognitivno funkcijo (ki jo povzema obrazec »prozornost nasproti signifikaciji«) in netransparentno poetično govorico. Domneva o podobnosti se v resnici kaj kmalu izkaže za razmeroma nezanesljivo, kajti opozicija je v tem primeru utemeljena tako v znotrajjezikovni kot v zunajjezikovni stvarnosti, ali natančneje, v sestavu gibljivih in enakovrednih relacij, izmed katerih naj imenujemo razmerje med jezikovnimi znaki, odnos med znakom in označenim predmetom na eni ter psihično stvarnostjo na drugi strani, odnos med znakom in njegovim uporabnikom ter odnos med jezikovnimi subjekti. Vse to omogoča filozofiji jezika, da z relevantnimi jezikovnimi opozicijami (zunanje-notranje, aktivno-pasivno, labilno-stabilno, subjektivno-objektivno itd.) legitimno zastavlja tudi vprašanje estetske komunikacije. Na podlagi takšne »antitetično strukturirane jezikovne enotnosti« je možno vnovič razmišljati o enotnosti predmeta lingvistične poetike. Zapisali smo že, da strukturalna lingvistika sprič uveljavljene dihotomije jezik-govor v resnici zožuje pojem jezikovne celovitosti. Domnevamo lahko, da bi podobnemu postopku v poetiki ne sledile zgolj okrnjene možnosti za integralno obravnavo pesniške govorice, temveč tudi ukinitve enotnosti predmeta poetike oziroma notranja cepitev sinkretizma antinomičnih jezikovnih funkcij.

Metonimični in metaforični pol

Pot tiste usmeritve v poetiki, ki načeloma vztraja znotraj jezikovnih meja in hkrati poizkuša z bolj ali manj dosledno aplikacijo jezikoslovnih dosežkov zasnovati novo doktrino, se pričanja v območju ruskega formalizma. Med dvema konkurenčnima koncepcijama, »jezikom kot izražanjem misli« in »jezikom kot komunikacijo«, so se formalisti odločili za slednjo.³ Deviantnost poetične govorice oziroma nasprotnost poetične in praktične komunikacije je bila tu opisana kot nasprotnost med poetičnim in proznim govorom. To temeljno razločevanje, ki je postalo po združitvi članov moskovskega lingvističnega krožka in članov društva *Opojaz* podlaga za enotno usmeritev, v naslednji enačbi razodene bistvo svoje jezikovno-imanentistične naravnosti: »Proza je v enakem razmerju do poezije kot praktični, utilitarni jezik do drugih jezikov, ki imajo specifične zakonitosti in katerih glavna značilnost je v tem, da izraza ne predstav-

ljajo več samo kot preprosto sredstvo ali samodejno igro nekega mehanizma, temveč kot prvino, ki ima izvorno estetsko vrednost in je postala imanentni cilj govornice.«⁴ V skladu z enim izmed gesel ruskega formalizma – »beseda kot takšna!« – je stopila v ospredje materialnost oziroma zvočnost pesniške besede. Zanimiv odsek formalistične teorije je obravnaval zvočnost glede na njeno semantično vrednost in v tem smislu je razvil Jakobinski svojo verzno fonetiko. Ta »integrativna muzikalna interpretacija poezije«⁵ je v zvezi s pesniškim jezikom ugotavljala prevlado fonične funkcije nad semantično, kar bi v kontekstu kasnejših Jakobsonovih del vsaj deloma ustrezalo dominaciji poetične funkcije nad referencialno. Utilitarna govornica z izpostavljenost referencialno relaciji in težnjo k avtomatizaciji predstavlja tisto ozadje, od katerega so se želeli formalisti s svojimi konceptijami o »zaumnem« jeziku, aktualizaciji, otujitvi in ključni vlogi postopka⁶ odtrgati. Ne da bi se spustili v podrobnejše razpravljanje o tej šoli, je moč z dokajšnjo gotovostjo trditi, da se je pojavil s temeljno formalistično zahtevo po avtonomnosti pesniške govornice prvi metodološko in doktrinarno zastavljen poskus tematizacije njene deviantnosti, ki ni ostal brez odmeva v kasnejši strukturalno in semiotično profilirani poetiki. Iz navedenih razlogov je pomembna ugotovitev, da ruski formalizem kljub domišljeni lingvistični opoziciji dejansko ni absolutiziral poetične oziroma fonične funkcije na račun semantično-referencialne funkcije. Prej bi lahko dejali, da je zasnoval nekakšno hierarhično razmerje; v praktični govornici naj bi prevladovala referencialna funkcija, v pesniški pa poetična funkcija, pri čemer ni bil mišljen nikakršen izključevalen odnos. Tinjanov, denimo, omenjene hierarhije še zdaleč ni imel za docela razviden pojav, temveč jo je povezoval s komplikiranimi in zelo občutljivimi razmerji v pesniški besedi; kot primer mu služi futuristična poezija Hlebnikova, v kateri na videz dominira poetična funkcija nad referencialno, v resnici pa je njen »semantični moment« mnogo izrazitejši kot pri dozdevno »semantičnih« epigonih osemdesetih let preteklega stoletja⁷. Poleg Tinjanova sta dokaj prožno stališče uveljavila Brik in Ejhenbaum. Prvi je kritiziral konceptijo o »zaumnem« jeziku in razvil tezo, da je verz rezultat konflikta med nesmiselnim in semantičnim⁸, drugi od navedenih avtorjev pa je zavrgel misel o harmoniji med zvočnim slojem in semantično dimenzijo ter pisal o nepretrgani borbi med posameznimi elementi⁹. Slednjič je v tej zvezi nadvse pomenljiv in značilen razvoj poetike Romana Jakobsona. V prvem delu svoje miselne poti je izhajal iz razmeroma toge diferenciacije poetične in referencialne funkcije, kakor je moč razbrati iz njegove študije o ruskem futurističnem pesniku Hlebnikovu¹⁰ ali pa iz znanih *Tez praškega lingvističnega krožka*, pri katerih je sodeloval: »Vprašanja pesniškega jezika imajo v literarnozgodovinskih raziskavah povečini podrejeno vlogo. Vendar pa tista organizacijska posebnost umetnosti, po kateri se ta razlikuje od drugih semioloških struktur, nikakor ni usmerjenost na označeno, temveč na sam znak. Spričo tega je organizacijska posebnost pesništva usmeritev intencije na verbalno izražanje. Znak je dominanta v umetniškem sistemu, in če literarnemu zgodovinarju glavni predmet njegovega preučevanja ni znak, ampak označeno, če analizira ideologijo literarnega dela kot neodvisno, avtonomno količino, tedaj ruši vrednostno hierarhijo strukture, ki jo raziskuje.«¹¹ Tu ena »usmeritev« pravzaprav izključuje drugo. V tistem delu *Tez*, ki ga lahko v celoti pripišemo Jakobsonu in Mukafovskemu, pa naslednji zapis razvije dopolnjeno konceptijo pesniške govornice kot deviacije od norme: »Če hočemo razviti načela sinhroničnega opisa pesniškega jezika, ne smemo ponoviti napake in izenačevati pesniški ter komunikacijski jezik. Pesniški jezik ima s stališča sinhronije obliko pesniškega izražanja (parole), torej individualnega ustvarjalnega dejanja, ki ga po eni strani vrednotimo na ozadju aktualne pesniške tradicije (pesniški jeziklangue), po drugi strani pa na ozadju sodobnega komunikacijskega jezika.

Odnos med pesniškim jezikom in tema dvema jezikovnim sistemoma je nad vse kompliciran in večkrat in morali bi ga skrbno preučevati v sinhronijskem in diahronijskem smislu.«¹² To značilno lingvistično izhodišče še bolj utrjujejo znane Jakobsonove misli iz razprave *Lingvistika in poetika*. Ali to pomeni, da je njihov avtor docela spregledal zametke dialektike v nekaterih formulacijah svojih kolegov iz formalistične šole? Kakšne posledice bi imelo to za status tiste smeri v poetiki, ki je tu osrednji predmet razpravljanja in ki ji je dal Jakobson najmočnejši pečat?

S stališča omenjenih vprašanj so pomembne nekatere modifikacije v okviru Jakobsonovega dolgoletnega delovanja. Nekdanjo togo nasprotnost in medsebojno izključnost referencialne ter poetične funkcije je sčasoma preoblikoval v hkratno prisotnost metonimične in metaforične narave umetniške (poetične) govornice: »Čeravno sem jaz uvedel to nasprotje, ti dve polarni koncepciji – nizanje na vodoravni osi in podobnost na navpični – moram v tej zvezi reči, da bi danes formuliral nasprotje kot hierarhično razliko. Ali bo prevladovalo nizanje ali podobnost? Dejansko sta v sleherni umetnosti istočasno prisotni metafora in metonimija.«¹³ Na drugem mestu je ocenil tezo o polaritetnem razmerju kot »črto najmanjšega odpora«, kot »nezadostno, enopolarno, amputirano shemo«¹⁴. Če že razvoj vprašanja pri Jakobsonu kaže na določeno nejasnost in razcepljenost tiste usmeritve v poetiki, ki izvaja svoje konstitutivno načelo iz ene same relacije, iz divergence glede na utilitarno oziroma instrumentalno različico etnične jezikovne komunikacije, pa je primer drugega med avtorji tez o pesniškem jeziku iz leta 1929, Mukařovskega, nemara še bolj zanimiv. Medtem ko je njegova poetika utemeljena v predpostavki o izključujoči nasprotnosti avtonomnega in komunikacijskega jezika, pa njegova širše zasnovana semiologija estetske in umetniške komunikacije dopušča vsaj rudimentarno sled komunikacijske funkcije, referencialnosti in denotacije¹⁵.

Po odmiku od specifične strukture besedne umetnosti Mukařovski resda ni opustil lingvistične orientacije (model etničnega jezika je pogojno premestil na področje drugih umetnosti), vendar jo je moral z imenovanjem zunajjezikovnih relacij dopolniti. Glede na našo začetno problematizacijo pa je pomembno, da se s pojmom splošne estetske komunikacije ni srečal v postopku poglobitve vprašanja o pesniški govornici, marveč je dejansko deloval na dveh različnih in samostojnih ravneh, med katerima ne obstajajo resnične funkcionalne zveze.

Najbrž je poglobilni vzrok za to, da lingvistična poetika ne more konstituirati vprašanja splošne estetske komunikacije v domislitvi svoje lastne problematike, iskati v dejstvu, da je vezana na dve ključni abstrakciji: na pojem prozne oziroma utilitarne govornice kot docela transparentne in instrumentalne vrste jezikovne komunikacije ter na pojem povsem avtonomne poetične (netransparentne) govornice. Kljub temu lahko ugotovimo, da pogosto preseže težnjo k absolutizaciji jezikovne polaritetne strukture in se nagne k zapleteni notranji sestavi pesniške govornice ter pripadajoči mnogovrstnosti zunajjezikovnih razmerij, o čemer pričajo številni ekskurzi na področje semantike, referencialnosti, ekspresivnosti itd. Že v prvem obdobju ruskega formalizma je ta dvojnost dodobra načela doktrinarno enotnost, še močnejše pa je pričela učinkovati v drugem obdobju njegovega delovanja. Sprememba se je dogodila v elementarni problematiki besede: »S prenosom v pesem navadna beseda ne izgubi svoje emocionalne barve, ki je posledica mnogih asociacij, nastalih v toku zgodovine, ampak je verz prav nasprotno zmožen udejanjenja vseh lastnosti verbalnega znaka.«¹⁶ Ne kaže razmišljati o vprašanju notranje kontinuitete v razvoju stališč ruskega formalizma, čeravno najbrž ne more biti dvoma o tem, da so vsaj nekatere spremembe v drugi fazi motivirane s protislovnim položajem v prvi fazi.

Končno velja razmisliti še o možnosti, da je poizkus samoutemeljitve lingvistične poetike v razliki med dvema lingvističnima abstrakcijama vendarle kako povezan z opisano strukturalnolingvistično dihotomijo in z že izrečeno predpostavko, da enostranska izpeljava misli o deviantnosti pesniške govornice ne vključuje problema posamičnega jezikovnega akta.

Metaforizacija pesniške govornice

Specifičnost poetične jezikovne komunikacije ni odvisna od obstoja apriornih »nekonvencionalnih« oziroma »poetičnih« sestavin. *Novum* pesniškega postopka je v ukinitvi primata ideje in signifikacije, v negaciji strukture, ki jo je moč imenovati »prozornost nasproti signifikaciji«. Ta enostavni in deloma neustrezní obrazec, ki je nastal v okviru filozofske interpretacije, lahko služi kot opora za razmislek o znakovnem ustroju pesniške govornice. Gre za poseben vidik vprašanja poetične jezikovne komunikacije. Negacija transparentne praktične govornice se ne razvije na ravni izoliranega jezikovnega znaka, marveč izvira iz specifičnih medznakovnih razmerij, dozdevno iz izključno znotrajjezikovnih relacij. Glede tega notranjega jezikovnega ustroja lingvistična poetika ugotavlja, da je za prevladujočo vrsto etnične jezikovne komunikacije značilna nekakšna »normalna« struktura sintagma–paradigma, medtem ko je pesniška govornica povezana z bistvenim preoblikovanjem te strukture. Najdoločneje govori o tem Roman Jakobson. Poetična funkcija mu pomeni usmeritev na jezikovno sporočilo. Poetična govornica postane netransparentna spričo prenosa načela enakovrednosti s paradigmatske na sintagmatsko jezikovno os¹⁷. Postopek je moč označiti kot paradigmaticizacijo sintagmatske osi oziroma kot metaforizacijo metonimije. Nemara prevladuje vtis, da imamo opraviti zgolj z nanovo oblikovano tezo o »primatu fonetsko-gramatske 'forme' jezika nad semantičnimi elementi«¹⁸ ali pa tezo o prednostnem položaju signifikacijske strukture glede na samo signifikacijo. Ker je v strukturalni lingvistiki sintagmatska os povezana z govornim dejanjem (parole), jo na ravni poetične govornice pač kaže zblížati s pojmom posamičnega, ustvarjalnega jezikovnega akta. Na drugi strani se v okviru lingvistične teorije pojem paradigmatske osi približuje pojmu jezikovnega sistema. Tako je mogoče vprašati, ali ni postopek paradigmaticizacije pravzaprav uveljavitev sistemske narave jezika na njegovi izvršilni osi. S pritrdilnim odgovorom bi se vsekakor oddaljili od možnosti, da po tej poti razvijemo celovito razlago individualnega poetičnega govora.

V kakšnih okoliščinah jezikovne paradigme obvladajo jezikovno sintagmatiko? In do kakšne mere se razvijejo ti procesi, ko pa je bilo vendar že sklenjeno, da fonična funkcija pravzaprav vključuje referencialno funkcijo? V omejenih segmentih poetične govornice je prevladovanje znotrajsistemskih zvez sorazmerno razviden pojav. Eno najbolj nazornih pojasnitev tega prevladovanja najdemo v programski koncepciji *strukturalne metafore*, kakor jo je razvilo in deloma udejanilo gibanje *novi roman*. Strukturalno metaforo pojmuje kot nasprotje tradicionalne metafore. Pomeni mu tisto jezikovno relacijo, ki si podvrže fikcijo in pripoved, uzurpira literarni govor, saj je ta »občutljiv na zvočno skladnost besed in razen tega prepuščen na milost in nemilost vsaki nenadni paronomaziji«¹⁹. Glede na znakovni ustroj besedne umetnosti je tedaj mogoče reči, da so medznakovne zveze, udejanjene v poetični govornici, v resnici odvisne od »materialnih«, zvočnih lastnosti jezikovnih znakov. Pojav strukturalne metafore očitno zmanjšuje pomen tistega vidika jezikovne komunikacije, ki ga lahko označimo kot posamični (ustvarjalni) jezikovni akt, hkrati pa tudi pomen vprašanja zunajjezikovnih zvez. Dodatno obrazložitev pojava strukturalne metafore vsebuje primerjalna semantična analiza metafore in metonimije: »... domnevamo lahko, da metaforični proces zadeva semično organizacijo, medtem kot metonimični proces zade-

va le referencialno razmerje.«²⁰ Metonimija povzroči skorajda nezaznaven prenos zunajjezikovne relacije, ne pušča sledi v notranji jezikovni organizaciji in ne načenna semantične homogenosti teksta. Nasproten pa je učinek netradicionalne metafore, ki deluje kontrastivno na tekstovno homogenost. Učinek tega znotrajjezikovnega, načelu individualnega jezikovnega izbora nasprotnega regulativa se skozi omejene sintagmatske sklope širi v bolj obsežne zveze. Gotovo bi bilo potrebno določiti meje te interne jezikovne dejavnosti. Načela avtoreferencialnosti in avtoregulativnosti v poetični govorici nedvomno ne kaže stopnjevati do nesmiselnega privida, v katerem bi dozdevno dokončno izpadel vidik posamičnega (subjektivnega) jezikovnega izbora.

Koncepcija strukturalne metafore je po eni strani literarnoprogramske narave, po drugi strani pa deluje kot poizkus razčlenbe literarne govorice. S stališča pričujoče razprave je drugi primer vsekakor bolj pomenljiv od prvega, saj po svoje osvetljuje načelno vprašanje o predmetu poetike.

Poetske dihotomije

Lingvistična smer v poetiki izvede svoje konstitutivno načelo iz deviantne narave poetične govorice, zato teži k objektivizaciji sestava diferencialnih razmerij. Kolikor se utemeljuje v dveh lingvističnih abstrakcijah, v vseskozi instrumentalni praktični govorici in njenem nasprotnem polu, docela netransparentni in nerefencialni poetični govorici, vsebuje tudi njen pojmovni aparat tendenco k spekulativnosti. Poglavitne kategorije lingvistične poetike praviloma označujejo skrajne točke v polaritetnih jezikovnih razmerjih, ki jih prepozna misel o deviantni naravi poetične govorice. Zdi se torej, da lingvistična poetika s takšno aktualizacijo načela dihotomije ne modelira toliko stvarnosti same poetične govorice kot stvarnost svoje lastne teoretske orientacije. Seveda ne gre v celoti zanikati deskriptivne narave njenih kategorij. Poetske dihotomije niso neizogibno le rezultat postopkov, ki vodijo k lingvističnim abstrakcijam, temveč jih je moč razumeti tudi kot opisno shemo za analizo ustroja poetične govorice.

Denotacija-konotacija

Lingvistična poetika pripisuje poetični govorici visoko stopnjo konotativnosti in jo domala mehanično ločuje od pojava jezikovne denotacije, s čimer vnovič vzpostavlja izključevalno opozicijsko razmerje med poetično in praktično govorico. Ne da bi se spustili v podrobnejše razpravljanje o tej dihotomiji, lahko ugotovimo, da ima pojem denotacije vsaj dva pomena; v logiki in semantiki označuje odnos med zunajjezikovno stvarnostjo in znakom, v lingvistiki pa primarni, »prvostopenjski« ali celo »slovarski« pomen jezikovnega znaka. Kakor slovarska definicija vselej do določene mere »spregleda« vprašanje konteksta, tako je pojem denotacije v obeh primerih povezan s posamičnim, izoliranim znakom. Skozi transparentni posamični jezikovni znak se prikazuje predmet denotacije – *denotatum*. Denotacija je tedaj pogojena s transparentnostjo jezikovne komunikacije. Konotativnost nastaja v gibanju k večjim govornim celotam oziroma v znotrajjezikovnih postopkih zblíževanja jezikovnih znakov, zato ne zaznamuje zunajjezikovnih zvez. Lingvistična poetika kljub prevladujoči težnji vendarle ne dokonča zmeraj postopka oddvajanja konotacije od jezikovne denotacije.

Arbitrarnost-motiviranost

Arbitrarnost jezikovnega znaka je strukturalna lingvistika sprva tolmačila kot nekakšno poljubnost zveze med znakovnim *označevalcem* in

označencem. Po kritični intervenciji E. Benvenista²¹ je postalo jasno, da gre v resnici le za poljuben odnos med *označevalcem* in zunajznakovno stvarnostjo, znotrajznakovno razmerje *označevalca z označencem* pa bi morali opisati kot nujno, a hkrati nemotivirano²². Slednje kajpada velja za praktično jezikovno komunikacijo, v poetični govorici pa je položaj drugačen. Njeni znaki so spričo spoja zvočne in semantične razsežnosti pesniške besede motivirani. Če znakovno arbitrarnost v smislu aplikacije komunikacijske teorije v lingvistiki razumemo kot konvencionalnost, tedaj ne moremo dvomiti o tem, da lingvistika zelo poredko dovoljuje misel o konvencionalnosti znakov poetične govorice. V docela motiviranem jezikovnem znaku poetične govorice ni mogoče transcendirati njegove »materialne« strani in postavka o imanentizmu se tako vnovič potrdi.

Enojna-dvojna artikulacija

S spoznanjem o motiviranosti znakov poetične govorice je vprašanje o njeni dvojni artikuliranosti pravzaprav že razrešeno. »Odnos popolne solidarnosti zvočne oblike in pomena«²³ pač izključuje možnost, da bi pomenske enote nastajale na samostojni, od prve jezikovne artikulacije (katero proizvod so zlogi in fonemi) neodvisni ravni. Izpad ene od jezikovnih artikulacij v dihotomični postavitvi neposredno vpliva na problem semantične razsežnosti.

Monosemija-polisemija

V procesu metaforizacije pride do »poglobitve temeljne dihotomije med znaki in predmeti«²⁴, iz poetične govorice izhajajoče intencije so spremenljive in nerazločne, zunajjezikovne zveze doživijo svojevrstno nevtralizacijo. Polisemijo je moč razložiti tudi kot preoblikovanje tistih značilnosti znakov praktične govorice, zaradi katerih teži le-ta k sinonimičnosti, o kateri ni v poetični govorici nikakršne sledi. Poetična polisemija je *in extremis* (v obliki, kakršno narekuje dihotomijsko načelo lingvistične poetike) nemara že kar določena poljubnost v pridajanju semantične vrednosti jezikovni substanci. Pojem avtoreferencialnosti poetične govorice se na semantični ravni združi z načelom pomenske neobveznosti. H. Lefebvre je zabeležil nevarnost jezikovnega objektivizma, ki izvira iz enostranskega razumevanja procesa metaforizacije govorice, in hkrati s tem tudi posledice na ravni recepcije: »Znaki se vrstijo neodvisno od subjektivitete in pri tem včlenjajo (kombinirajo) najmanjše možne enote (na primer foneme, prvinske glasove slehernega jezika, 'zloge' prek posrednikov (besed) v največje enote (stavke in tako dalje). Kaj pa bralec? Podobno kot zapisovalec je tudi on prilika, dogodek, pripetljaj, srečno naključje.«²⁵ Pravzaprav se zdi, da tu ni več prave meje med jezikovnim subjektivizmom in objektivizmom in odsotnost realnega subjekta se utegne kaj hitro sprevreči v absolutizirani ter avtonomni subjekt, kar se dogajalo v delu umetnostne teorije od romantike dalje.

OPOMBE

¹ Roman Jakobson, *Linguistique et poétique, Essais de linguistique générale*, Minit, Paris 1963, str. 210

² Adam Schaff, *Uvod u semantiku*, Nolit, Beograd 1965, str. 151

³ B. V. Tomaševski, *La nouvelle école d'histoire littéraire en Russie*, *Révue des études slaves*, VIII, 1928, str. 231

⁴ Isto, str. 233

⁵ Galvano Della Volpe, *Critica del gusto, La chiave semantica della poesia*, Feltrinelli, Milano 1968, str. 100

⁶ Zadnja pojma – otujitev in postopek – definira Šklovski (*Iskustvo kak priem* – gl. *L'art comme procédé*, v knjigi *Théorie de la littérature, Textes des formalistes russes*, Paris 1965). Pojem alogičnega, »zaumnega« jezika ne poteka neposredno od formalistov, temveč od pesnikov futuristov. Aktualizacijo označi Jakobson v *Tezah praškega lingvističnega krožka*.

⁷ J. N. Tinjanov, *Problemi jezika stiha*, v knjigi Petrova *Poetika ruskog formalizma*, Prosveta, Beograd 1970, str. 212

⁸ A. Petrov, predgovor k nav. zborniku, str. 38

⁹ B. M. Ejhenbaum, *Melodija stiha*, v knjigi Petrova, str. 168

¹⁰ Roman Jakobson, *Viktor Hlebnikov*, v knjigi Petrova

¹¹ *Teze praškok lingvističnog kružka (1929), Treći program*, Beograd, proleće 1975, str. 513

¹² Isto, str. 509–510

¹³ Cinéma, Klincksieck, Paris 1969 (A. Apra in L. Faccini, intervju z R. Jakobsonom)

¹⁴ Roman Jakobson, *The metaphoric and metonymic poles*, v: Jakobson – Halle, *Fundamentals of language*, The Hague, 1956, str. 96

¹⁵ Jan Mukařovski, *L'art comme fait sémiologique*, *Actes du huitième congrès international de philosophie à Prague*, Praga 1936, str. 1065–1072

¹⁶ Tako povzema eno temeljnih spoznanj zadnjega obdobja v razvoju ruskega formalizma V. Erlich (*Russian formalism, History-Doctrine*, The Hague, 1955).

¹⁷ Roman Jakobson, *Linguistique et poétique*, n. m., str. 218–220

¹⁸ Ignazio Ambrogio, *Formalizam i avangarda u Rusiji*, Stvarnost, Zagreb, str. 206 (prim. Ignazio Ambrogio, *Formalismo e avanguardia in Russia*, Riuniti, Rim 1974)

¹⁹ Jean Ricardou, *Problèmes du nouveau roman*, Seuil, Paris 1967, str. 48

²⁰ Michel Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Larousse, Paris 1973, str. 14

²¹ Emile Benveniste, *Nature du signe linguistique*, Acta linguistica, 1, Copenhague 1939

²² Ducrot-Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris 1968, str. 173

²³ André Martinet, *La linguistique synchronique*, Paris 1974, str. 4

²⁴ Roman Jakobson, *Linguistique et poétique*, n. m., str. 218

²⁵ Henri Lefebvre, *Musique et sémiologie*, Musique en Jeu, Paris 1971, št. 4, str. 53